

Reis

Help daar komt Europa!

Andalusië betaalt een hoge prijs voor modernisering...

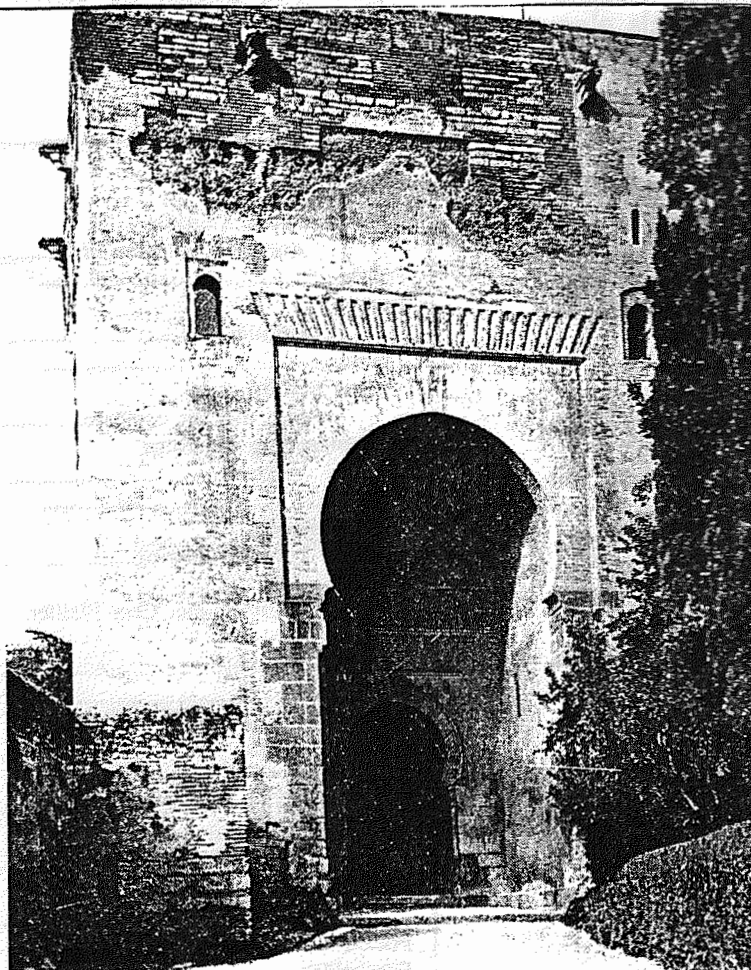
door Sebas Faber

"Andalusië is een voorbeeld voor Europa." Hij zegt niet: de rest van Europa, want, en dat geldt voor de meeste Spanjaarden, "Europa" ligt voor hem (vooral-nog) aan de noordkant van de Pyreneeën. "Andalusië is niet vervuild, dunbevolkt, en bovendien hechten we hier nog aan de traditionele waarden van het huwelijk en het gezin. Andalusië kent het laagste percentage echtscheidingen van het Westen. Hier hebben de ouderen nog gezag. De mensen zijn vrolijk en genieten van het leven. Onze straatfeesten zijn wereldberoemd."

Een kwartiertje geleden pikte hij ons op. We stonden te liften bij het punt waarop de oude tweebaansweg van Sevilla naar Málaga overgaat in de splinternieuwe *autovía*: iets wat het midden houdt tussen een tolweg en een nationale weg. De laatste tijd vind je ze door heel Spanje. Waar vroeger zelfs de verbinding tussen Barcelona en Madrid bestond uit een tweebaansweg en een enkelspoors treintraject, werkt men nu aan *autovías* en een TGV. Op de grote borden langs de weg is het magische, steeds weer centrale getal: 92. Dan immers vinden in Barcelona de Olympische Spelen plaats, is Madrid culturele hoofdstad van Europa, wordt de vijfhonderdste verjaardag van Columbus' ontdekking van Amerika gevierd, en...is Sevilla het centrum van de wereldtentoonstelling *Expo '92*.

Sevilla, Córdoba en Granada

Onze liftgever, een professioneel biljarter, is Sevillaan en komt daar rond voor uit. Hij woont in de mooiste stad ter wereld, vindt hij. Het huidige Sevilla -"de koekepan van Spanje"- ligt niet aan dezelfde kant van de Guadalquivir als het oorspronkelijke Romeinse Hispalis. Geen geslaagde verplaatsing: 's zomers is het er minstens zes graden warmer dan aan de andere oever.

De Puerta de la Justicia, toegang tot het Alhambra.

De Moren gingen heel wat verstandiger te werk bij het uitzoeken van plekjes voor hun steden en paleizen: kleine paradijzen. Ze hadden meer oog, aandacht en gevoel voor een zo aangenaam mogelijk aards bestaan dan de strenge christenen die hen in 1492 definitief uit Spanje verdreven na meer dan vijfhonderd jaar islamitische overheersing. De Arabieren legden rioleering en irrigatiewerken aan, bouwden steden met schaduwrijke steegjes, ontwierpen huizen met prachtige patio's en fleurige vensterbanken, bedachten Allah met machtige moskeeën. Van al deze vruchten van Moors vakmanschap hebben de christenen nog eeuwenlang geprofiteerd. Alleen van de huizen van Allah -hoe uniek en indrukwekkend ook- lieten ze weinig

heel. In Sevilla staat alleen de gebedstoren, de *Giralda*, er nog. Op de fundamenten van wat eens de

grootste moskee van de islamitische wereld was, verrijst nu een Gotische kathedraal van gigantische, welhaast monsterlijke afmetingen. Ook de grootste ter wereld, als je tenminste geloof hecht aan het officiële document van het *Guinness Book of Records*, met trots in een vitrine tentoongesteld.

Reizigers wordt aangeraden om eerst Sevilla te bezoeken en pas daarna Granada: bewaar het beste voor het laatst. Eigenlijk zijn de steden niet met elkaar te vergelijken. Granada is van een ander kaliber en karakter. Gelegen aan de voet van de besneeuwde toppen van de Sierra Nevada, die tegelijk onaantastbaar hoog en binnen handbereik lijken, is Granada (zoals veel wereldsteden) gebouwd op heuvels. Veel meer hoge gebouwen; drukker, kosmopolitisch en bruisender dan het ondanks al haar aspiraties tamelijk provinciale Sevilla.

De attractie van Granada is het Alhambra: het oude paleiscomplex annex fort van de *Nasrid*-sultans, de heersers over het laatste Moorse koninkrijk van Spanje. In de vorige eeuw werd het herontdekt door de Amerikaanse schrijver Washington Irving, die er een studie en een romantische verhalenbundel aan wijdde. Intussen is het gerestaureerd en tot Nationaal Monument verheven.

Om de paleistuinen van voldoende water te voorzien, verlegde Ibn Ahmar de loop van de Darro-rivier bijna acht kilometer naar de voet van de heuvel waarop het Alhambra is gebouwd. Het resultaat: een aards paradijs, zelfs in de winter nog weelderig.

Na 's morgens vanuit de stad omhoog te zijn geklommen, onder een poort door die -helaas- nog net breed genoeg is om de touringcars door te laten, langs een fontein, steil omhoog door een schaduwrijk herfstbosje tot aan de hoofdboort: de bekende hoefijzervormige boog, beland ik op de klokketoren van het oudste gedeelte van het complex, het *Alcazabafort*. Mijn adem stokt. Schitterend in de zon tegen een strakblauwe hemel ligt daar de Sierra Nevada, zwevend op een witte nevel. Een sprookje. Als het me na enige tijd lukt om mijn blik los te maken en naar het westen te draaien, zie ik hoe de witte tovernevel overgaat in de bruine smog die de stad op dit uur al haast aan het oog onttrekt.

In Córdoba, drie eeuwen lang het centrum van het Moorse kalifaat, staat de moskee er nog wel voor het grootste deel. Maar de onoplettende bezoeker die vol bewondering voor de geometrische eenvoud van de Moorse architectuur, tussen de ontelbare pilaren en onder de honderden bogen doorslentert, krijgt de schrik van zijn leven als hij zich opeens geconfronteerd ziet met de barokke overdaad van een gigantisch altaar en zich realiseert in een kerk te staan. Geschokt wendt hij het hoofd af, maar achter hem verrijst een zo mogelijk nóg barokker koor. Het lijkt ongelooflijk, maar, overtuigd van de noodzaak het heidendom te overwinnen, hebben de godvrezende

Reconquistadores midden in de moskee hun kathedraal gebouwd. Reerug met slagroom, de tang en het varken: je hebt smaak of je hebt het niet.

Over smaak en gevoel voor tact gesproken: een gezette toerist op leeftijd, die alleen vanwege de nachtelijke koude die in de kathedraal van Sevilla heerste, zijn korte broek voor een lange had verwisseld, haalde het in zijn botte hoofd om zich, terwijl de kerstmis in volle gang was, in het middenpad te posteren met een videocamera van vooroorlogs formaat en een priemende microfoon, om dit unieke plaatselijke fenomeen voor het nageslacht te registreren. Veel bijzonders was er echter niet te filmen, en dus was de schade die hij kon aanrichten gering.

Terwijl de kerkgangers nog binnendruppelden, zette de organist vast in met een enthousiast *Jingle Bells* om de stemming erin te brengen. De rest van de muziek boeide de man kennelijk minder. Hij speelde snel en slordig, lette niet op voorzanger en koor, en wisselde antieke mismelodieën af met werken uit het modern klassiek repertoire, hetgeen trouwens wel een aardig, vervreemdend effect had, dat het publiek (deels vrome Sevillaanse notabelen, deels nieuwsgierige toeristen) minder wist te waarderen.

Op de een of andere manier straalt Córdoba een grotere authenticiteit uit dan Sevilla. In plaats van de protserige gotiek van een reusachtige kathedraal, is er de minder duidelijk op effect beluste, subtielere en dus meer indruk wekkende geometrische variatie-inherhaling van de *Mezquita*-moskee: geen wals van Strauss maar *minimal music*. Er zijn wel christelijke kerken, maar die zijn zo bescheiden van omvang dat je ze pas ziet als je, in het doolhof van steegjes, plotseling voor ze staat. Gebouwd aan een vredig pleintje met een fonteintje, maken ze een fragiele indruk; een aantal staat zichtbaar op instorten.

Ook het verve- en haveloze *Plaza de la Corredera* vertelt een verhaal van vergane glorie. Gebouwd als *Plaza Mayor* (zie Madrid en Salamanca); van vier kanten omsloten door galerijen en drie verdiepingen woonhuis, maar dan in verregaande staat van verval. Overdag rommelmarkt, 's avonds en 's nachts trefpunt van marginalen.

Langs de rivier hangen nog de oude waterraderen van de half vergane molens uit de tijd van de Arabieren; in het water staat een aantal groen uitgeslagen gebouwtjes.

Deze stad is duidelijk de minst ambitieuze en daarom misschien wel sympatiekste van de drie Andalusische zusters Sevilla, Granada en Córdoba. Ze mist de streberigheid van het "Europese" Sevilla en het cosmopolitische van Granada; ze is tevreden met haar status gebaseerd op herinnering en overlevering.

Córdoba, 21.00 u. De kroegbaas van een kleine bar aan het *Plaza del Potro*, bij de rivier, kijkt me op de vraag of we er het avondeten zouden kunnen gebrui-

ken, ietwat glazig aan. Ik wijs op de wand, waar, op zeven grote plakkaats, voor elke dag van de week een menu (600 ptas) wordt aangeboden. Maar deze zijn kennelijk slechts opgehangen ter decoratie van het interieur; herinnering aan de tijd dat deze zaak nog liep. Of misschien geldt het aangeboden alleen in de zomer. Of misschien heeft de baas ze een keer voor luttele pesetas op de kop getikt: zoiets komt altijd van pas, je weet nooit.

De waard roept zijn vrouw erbij. Kunnen we er eten? "Ik heb nog wel wat soep, en kip, en aardappels..." Klinkt goed. Maar hoeveel zou dat gaan kosten? (Wees altijd op je hoede: ze zijn niet te vertrouwen!) 600? Hij is haast beledigd. "O nee, nee; minstens 750, maar dan met brood en wijn, hé."

Het zuilenwoud van de Mezquita (Córdoba)

We gaan akkoord en worden naar achteren geleid, waar een drietal gedekte tafeltjes staat en, aan een vierde, een mannetje de boekhouding bijwerkt.

De motoriek van de waard is fascinerend. Zijn hele lijf bevindt zich in een toestand van voortdurende beweging. Het staat onophoudelijk lichtjes heen en weer te wiegen, als een rietpluim in de wind. De eenvoudigste lichamelijke en geestelijke handelingen kosten hem de grootste moeite. Maar hij doet zijn uiterste best om het zijn gasten naar de zin te maken: schenkt de wijn in, vraagt of het smaakt, enz. Bovendien is hij een kunstminnaar. Hoewel misschien meer minnaar dan kunst. Alle vier de wanden van de eetkamer zijn over hun volle oppervlakte behangen met ingelijste reproducties van vrouwenportretten, de meeste afkomstig uit het Prado en lang geleden geschilderd door de Spaanse meesters. Een aantal hangt er zelfs twee maal, in verschillende lijsten.

Na een stevige vissoep, een kippebout en enkele glazen wijn (we kunnen ons steeds beter inleven in

de toestand van de waard), mogen we een toetje kiezen. De boekhouder, die de hele tijd onverstoord is blijven schrijven, souffleert de steeds meer vervaagende waard. "We hebben...eh..." -"Bananen." -"Bananen, en...eh..." -"Perzik-op-sap." -"Perzik-op-sap, en eh...", enz. We kunnen ons met moeite beheersen, maar de baas houdt zijn gezicht in plooi als een volleerd komiek. Ik kies voor de perziken. Dat had ik achteraf beter niet kunnen doen. De laatste keer dat een gast dezelfde keus deed is lang genoeg geleden om in het geopende blik een bloeiende schimmelcultuur te hebben doen ontstaan, die de misschien wat troebele blik en onvaste hand van de waard niet helemaal heeft weten te verwijderen. Ik wijs hem op de schimmel, waarop hij zich weghaast met mijn bordje om het, even later, weer voor mijn neus te zetten onder de verzekering dat het een ánder bordje met ándere perziken betreft. Inderdaad zijn de vruchten nu in stukjes gesneden. Als ik onder de stukjes weer een schimmeleilandje aantref, durf ik niets meer te zeggen, schuif het discreet onder mijn bordje dat ik vervolgens braaf leeg eet. De man meent het goed en heeft het vast al moeilijk genoeg.

Het land

Nog mooier en indrukwekkender dan de steden, paleizen en forten is het landschap. Binnen haar grenzen bewaart Andalusië zoutwatermoerassen, hooggebergte, meren, woestijn en vruchtbare landbouwgronden. Van deze laatsten wordt het grootste deel gebruikt voor wijn-, graan- en olijfbouw. Onafzienbare olijfgaarden bedekken de heuvels met een grijsgroen, met het verschuivend gezichtspunt steeds wisselend lijnenpatroon.

Het is eind december en de oogst is in volle gang. Dat betekent dat er even geen werkeloosheid meer heerst in een voor de overige tijd van het jaar wat dat betreft hopeloze streek. Nog steeds schommelt het werkeloosheidspercentage van Andalusië rond de dertig procent, in sommige voorsteden is vijftig procent niet ongewoon.

De oogst gebeurt met de hand. Er wordt een net onder de boom gelegd, waarna de arbeiders er zo lang met stokken op los slaan dat tenslotte alle rijpe olijven op het net liggen. Geen zachtzinnige behandeling, maar de oeroude bomen, meestal drie ineengegroeid, dragen hun lot lijdzaam.

Wat de steeneik, *encina*, voor Castilië is, is de *olivo* voor Andalusië: nationaal symbool. Spanje's grootste dichter Antonio Machado, die werd geboren in Sevilla en later een tijd in Baeza woonde, schreef: "Oude dorstige olijfbomen / onder de heldere middagzon / stoffige olijfgaarden / van het land van Andalusië! / Het land van Andalusië, gekamd / door de bloedhete zon / van helling tot helling gestreept / met vergeten en vergeten!"

De Spanjaard en zijn milieu

De Spanjaarden worden milieubewuster, zeker. Maar het gaat langzaam. Wie wel eens door de Spaanse natuur heeft gefietst of gewandeld, komt in de verleiding om ongenueanceerde uitspraken te doen over "de" mentaliteit van "de" Spanjaard. Zelfs de Spanjaarden geven toe dat ze smeerlappen zijn. Zo is het algemeen gebruik om er op zon- en feestdagen met de hele familie op uit te gaan. Men stapt in de auto en gaat picknicken in de vrije natuur. Eenmaal aangekomen, wordt oma in een klapstoeltje gezet, gaat de radio op tien en zwermen de kinderen uit om takken van bomen te rukken terwijl pa voor het vuur en ma voor het eten zorgt. Een paar uur later is de familie vertrokken, maar hun troep ligt er nog. Opruimen? Laat me niet lachen. Daar betalen we de schoonmakers toch voor? De volgende die hier wil picknicken? Laat die maar verrekken.

Al liftend, en dus veel langs autowegen lopend, zie je tonnen vuil in de berm liggen. Niet alleen lege flessen mineraalwater en colablikjes; ook kinderwagens, wasmiddeldozen, poppen, fietsen en lege 10 literblikken olijfolie en tonijn. Eén keer vond ik een nog goed functionerende rekenmachine.

Op een wandeling over een modderige landweg door de olijfgaarden, kwam ik achter het geheim van de Spaanse olijven. De bomen worden bemest met oude schoenen. Tientallen, honderden zolen, hakken, slossen en gympen lagen verspreid over de grond.

Begint het opeens te stinken, dan nadert er een beekje of sloot. Even de adem inhouden en de ogen sluiten (wel uitkijken er niet in te stappen).

Het -overigens prachtig gerestaureerde- oude dorp van Cabra, ooit zetel van de gelijknamige graaf (die nog een rol speelt in Lope de Vega's *Fuente Ovejuna*), wordt omgeven door een misselijkmakende geur van verrotting en bederf, afkomstig van een naburige fabriek.

Wie geloof hecht aan filosofieën over de psychologie van een volk, zou het afvalgedrag van de Spanjaarden in verband kunnen brengen met de nationale neiging om alleen persoonlijk gemaakte afspraken als bindend te beschouwen, en het algemene wantrouwen jegens alles wat riekt naar de staat of het algemeen belang. Om misverstanden te voorkomen: de Spanjaard is niet onverantwoordelijk; hij heeft een *ander* verantwoordelijkheidsbesef. Hij voelt zich in eerste instantie verantwoordelijk voor zijn directe omgeving. "De maatschappij" komt op de laatste plaats. Nederlanders neigen volgens mij tot een omgekeerde houding, maar dit terzijde.

Over het algemeen zijn de huizen van binnen brandschoon en keurig netjes, en de (ongeëmancipeerde) Spaanse dochters, echtgenotes en moeders staan bekend om hun schoonmaakwoede. Maar die gaat niet verder dan de drempel van de huisdeur.

Het doet me allemaal een beetje denken aan wat ik eens las over Indianen in Brazilië. Daar hing een

bordje in de autobus: "Houdt de bus schoon. Gooi uw afval niet op de grond, maar uit het raam."

In Spanje staat de auto nog in het aanzien dat hij hier lang geleden genoot. Zodra hij of zij wettelijk mag en financieel kan, schaft de Spanjaard zich een Seat of iets dergelijks aan ter vervanging van de brommer waar heel jong Spanje zich op pleegt te verplaatsen, en waarmee de steden onveilig worden gemaakt. Of je nu door een pittoresk steegje in Córdoba loopt, of, na vele smalle trapjes en steile beklimmingen van het uitzicht over Granada staat te genieten, altijd wordt je opzijgetoeterd door een gemotoriseerd monster(tje). Vooral in de van drie kanten nauw omsloten ruimte van straat en dichtop- eenstaande huizen wil het vaak toch al opgevoerde motorgeraas goed galmen, terwijl ook de kwalijke gassen lang blijven hangen. Maar dat merkt alleen degene die zo dom is om zich te voet te verplaatsen. Op wielen kun je je laten gelden.

Gelukkig is er nog aan de ellende te ontkomen. Een van de aardige kanten van kleine, relatief onge-industrialiseerde steden als Córdoba (maar ook bijvoorbeeld Salamanca), is de plotselinge overgang van stad naar platteland; de afwezigheid van de einde- en troosteloze, beroette voorsteden, die de reiziger al bij het binnenkomen van Barcelona, Parijs of Lyon in de dreigende diepten van een depressie dompelen. Wanneer je in Córdoba de oude brug over de Guadalquivir oversteekt, kom je in een dorpsachtige werkdistrict van laagbouw terecht. Aan de rand ervan, tussen de stad en de snelweg, ligt een boerderij en grazen de melkkoeien. Toch heeft het weinig idyllisch. Dezelfde plek wordt zo te zien ook als recreatieterrein en vuilstort gebruikt. Wég droom van ongerepte natuur en eerlijk boerenland: de boerderij is gewoon een laatste herinnering aan een verdwijnende levenswijze.

De werkelijkheid

Want, de lovende woorden van de biljarter uit Sevilla ten spijt: Andalusië lijkt definitief ten prooi gevallen aan de europeanisering, met alle kwalijke gevolgen van dien. In een groot artikel dat Spanje's grootste dagblad *El País* vorig jaar aan Andalusië wijdde, wordt gerept van grote sociale ongelijkheid, verkeersoverlast, armoede, heroïneverslaving, videotheken, zelfmoorden en onherstelbaar door het toerisme verpeste dorpen: aspecten van de Zuid Spaanse werkelijkheid die de autoriteiten uit alle macht trachten te verbergen achter economische groeicijfers en andere statistieken, eufemismen en het uiterlijk vertoon van een kleine welvarende elite.

Eind jaren vijftig was Andalusië een achterlijk ruraal gebied, maar vanaf de jaren zeventig kwam het terecht in een stroomversnelling. Binnen korte tijd werden de stevige sociale, economische en fysisch-geografische structuren verstoord door emigratie en

toerisme. Traditie verdween, auto's verschenen. Villa dorpen schoten als paddestoelen uit de grond. Er werden kerncentrales gebouwd; natuurgebieden gingen verloren. Het resultaat: een maatschappij die bestaat uit een kleine besturende klasse, bezeten van mode, geld, luxe, gastronomie en internationale reizen en een aculturele massa, wonend in de voorsteden en op het platteland, die zich geestelijk voedt met televisie

Een ander, erg vervelend gevolg van de oorlog, voor de hele wereld maar voor Spanje en Sevilla in het bijzonder, is de onvermijdelijke economische recessie op wereldschaal. Die vormt een wezenlijke bedreiging voor het welslagen van de Expo. Het is zeer de vraag of er, in het slechte en onzekere economische klimaat van de komende jaren, nog wel

De Sierra Nevada

en video. Vijftig procent van de Andalusische vrouwen is praktisch analfabeet; slecht 9,5 procent leest af en toe de krant. *El País*: "Op de ruïnes van een in minder dan dertig jaar door de invasie van een plunderend kapitalisme gesloopte wereld, is het onkruid gegroeid van een maatschappij zonder burgerlijke trots en zonder geheugen, beroofd van bijna al haar oude geestelijke referentiepunten: van haar cultuur."

Maar het zit Spanje ook niet mee. Net toen het de blik van investerend Europa op zich gericht wist, viel de Berlijnse muur en opende zich het Oosten voor de Westerse projectontwikkelaars. Ook de Golfoorlog plaatst Spanje voor ernstige problemen. Juist de laatste jaren heeft men gewerkt aan een verbetering en intensivering van de betrekkingen met de Arabische wereld. Deze inspanningen dreigen nu in één klap teniet te worden gedaan doordat Spanje min of meer verplicht is partij te kiezen voor het Europa van de toekomst en daarmee tégen haar Noordafrikaanse en Arabische vrienden, en -vooral- burenen.

Want de straat van Gibraltar is weliswaar breder dan de Rio Grande ten zuiden van de Verenigde Staten, hij is niet breed genoeg om Marokkanen, Tunesiërs en andere zuiderlingen ervan te weerhouden om, in navolging van hun Mexicaanse lotgenoten, een poging tot oversteek te wagen in de vaste hoop op een betere toekomst in een Europees Spanje.

bedrijven bereid zullen zijn om ook ná 1992 in Sevilla te blijven. En op deze verwachting is juist de hele onderneming gefundeerd: het kunstmatig eiland waarop de expositie gehouden wordt, moet een technologisch centrum worden met onderzoeksinstellingen van de plaatselijke universiteit en van de grote exposerende bedrijven die, hoopt men, zullen blijven hangen.

Het visioen van Andalusië als "Californië van Europa": een bloeiende toeristische sector naast een belangrijke technologische industrie, kortom nieuw economisch centrum van het verenigd continent (zoals Sevilla ooit was ten tijde van Philips II), lijkt steeds minder reëel te worden.

Ik weet niet of ik dat jammer moet vinden. Eigenlijk ben ik blij dat de nog niet door de moderne tijd aangetaste gedeelten van deze uithoek van Europa voorlopig onaangetaast zullen blijven. Want het is en blijft een schitterend land.<>